

EL TEMA DE L'ÀNIMA CONDEMNADA
EN ELS FOLKLORISTES I ESCRIPTORS MALLORQUINS
DEL SEGLE XIX: LITERATURA POPULAR I CULTA
SOBRE EL COMTE ARNAU I EL COMTE MAL¹

*Pus bell nomenar fa burgès que pagès, e cavaller que burgès,
e comte que cavaller, e príncep que comte.*

Ramon Llull

Comte és, segons el *Diccionari català-valencià-balear*, un personatge de dignitat nobiliària intermèdia entre el marquès i el vescomte, i que en el règim feudal era senyor d'una comarca de la qual governava tots els castells, ciutats i viles. Sens dubte, el comte més conegut de tot el llegendari català és el Comte Arnau. La tradició oral divulgada en terres de la Catalunya Vella sobre el Comte Arnau arribà a Mallorca i hi prengué carta de naturalesa. El caràcter malèfic d'aquest personatge i la condemna a vagar eternament com a càstig per la seva conducta s'ajustà en la imaginació popular mallorquina a les malifetes d'un personatge històric que deixà un record molt negatiu en el nostre poble. De la fusió entre el Comte Arnau català arribat a l'illa a través de la balada popular i el comte mallorquí Ramon Safortesa i Fuster, recordat per les seves malifetes, va néixer la figura llegendària del Comte Mal, que es desenvolupà literàriament a través de diversos escriptors mallorquins dels segles XIX i XX, quan la història ja havia quallat com a cançó entre la gent del poble. Es tracta d'un cas singular de transposició o, si voleu, d'adaptació d'un arquetipus literari a un personatge històric.

Ramon Safortesa Fuster, que va néixer a la Ciutat de Mallorca el 1627 i hi morí el 1694, als 65 anys, fou noble i militar. Va ser el segon comte de Santa Maria de Formiguera. Reclutà una companyia d'un centenar d'homes per servir Felip IV en la Guerra dels Segadors. El 1654 era mestre de camp del terç d'infanteria de Mallorca, encarregat de la defensa de Girona. Acabada la guerra, tornà a Mallorca, on ocupà els càrrecs de procurador reial de Mallorca i de virrei interí. Intentà estendre els seus drets senyorials a Santa Margalida i altres indrets, fet que provocà una forta reacció tant entre el poble com entre les autoritats municipals. De fet, tenim documentat que Ramon Safortesa tenia al seu servei un nombrós grup d'homes armats —probablement entorn d'un cen-

1. L'article s'emmarca en una línia d'investigació sobre la literatura popular catalana que ha rebut finançament del MEC a través d'un projecte d'I+D (ref. HUM 2006-13121) i de la seva continuació (ref. FI 2009-08202/FILO).

tenir— que haurien estat els seus soldats, els quals, amb llur conducta, atemorien la població sotmesa a la jurisdicció comtal. Per aquests motius, l'anomenaren *Comte Mal* i li aplicaren la llegenda i la cançó del Comte Arnau, una balada molt popular —encara avui— en les terres que havien estat propietat del comte i de la seva família, especialment la vila de Santa Margalida (al Pla de Mallorca) i els pobles i llogarets que estan arredossats a l'entorn del puig de Galatzó, a la Serra Nord.

I. VERSIONS LLEGENDÀRIES RECOLLIDES (SEGLES XIX-XX)

El primer recull de rondalles i llegendes preses de la tradició oral mallorquina és el titulat *Rondalles de Mallorca*, que va ser publicat per l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria el 1895. En aquest llibre hi ha una llegenda titulada «Es pastor de Galatzó», recollida al llogaret des Capdellà, en la qual apareixen el Comte Mal i els seus sequaços. Parla de com el comte intentà —amb l'ajut dels seus homes— assassinar un pastor que treballava per a ell a la possessió de Galatzó i pel qual sentia una clara animadversió, però el pastor era tan espavilat i tenia un domini tan gran del territori que el comte decidí deixar-lo viure perquè «hi veus més tu amb sos ulls tapats que jo amb sos ulls oberts».

D'altra banda, si busqueu alguna referència al Comte Mal en el recull de *Rondalles mallorquines d'en Jordi des Racó* en la seva versió «popular», no n'hi trobareu cap. En canvi, si consulteu el tom v de la primera edició (Palma, 1909), hi podreu llegir una sèrie de llegendes sobre aquest personatge, agrupades sota el títol d'«Es Comte Mal». Tot i la pervivència i l'impacte del personatge en l'imaginari popular mallorquí, és curiós que aquest relat només aparegués a la primera edició de l'aplec d'Alcover i fos eliminat d'edicions posteriors. Alcover també publicà aquesta narració al *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (vol. XII, octubre de 1909), pràcticament els mateixos dies en què s'edità el tom v de *Rondalles mallorquines* (setembre 1909), ja esmentat. Podríem pensar que aquesta desaparició tingués relació amb la incomoditat que la difusió d'aquesta mena de llegendes pogués generar entre els membres de la classe noble mallorquina, alguns d'ells hereus dels Formiguera, i amb els quals Alcover —com a membre de la Cúria i canonge de la Seu de Mallorca— hi tenia alguna mena de relació. El cert és, però, que en el volum de 1909 hi ha altres llegendes molt diverses que tampoc no foren incloses en edicions posteriors, i ens inclinem a pensar que el motiu degué ser més aviat de caràcter funcional.

Dissortadament, no han estat localitzades les anotacions d'Alcover referides a les llegendes que comentem, ni en les llibretes que conserven la majoria dels relats orals que arplegà ni tampoc en els quaderns de camp, on a vegades hi havia anotacions sobre tradicions i llegendes. Si poguéssim consultar aquestes notes, sabríem també en quina data exacta Alcover recollí la llegenda que

ens ocupa, que degué ser entre finals del segle XIX i principis del segle XX. Alcover indica que la seva informadora va ser la mare de mossèn Joan Marquès, de Puigpunyent, municipi al peu de la muntanya del Galatzó. La narració té unes coordenades espacials delimitades, se situa en tres possessions: Galatzó, Son Pont i Son Cotoner. Es tracta d'un relat que desenvolupa tres nuclis llegendaris diferents: el primer és una narració de bandolers i els altres dos giren al voltant del tema de l'ànima condemnada. El primer explica les malifetes del comte i la seva companyia de bandejats a Galatzó —assassinats, desaparicions, atemoriment de la població...—; el segon parla de l'aparició fantasmal del comte a la gent que habitava la possessió de Son Pont, i el tercer, clarament vinculat a la balada, ens parla de les aparicions del comte a la seva dona fins que ella invoca Déu per tres vegades i el fa desaparèixer. Aquest últim nucli llegendari incorpora fragments de la balada, en una mostra clara de la permeabilitat dels gèneres folklòrics (sobre aquest tema veg. Valriu 2008).

Quan el 1920 Baltasar Samper i Andreu Ferrer anaren al poble de Maria de la Salut —terres que havien estat propietat de la cavalleria dels Formiguera— per tal d'arreglar materials per a l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, recolliren de boca de Maria Estelrich, *Picona*, una tradició llegendària segons la qual el comte s'apareixia a la seva dona sota un garrover del clot d'en Maiol. La dama, que la informadora anomena «sa senyora des Pujoleit», debanava un ram de seda i, quan li apareixia l'espectre, deia «—Ai, Déu, aidau!», i havia d'anar alerta a errar-se en la seva feina, perquè si s'errava el fil es rompia i el comte se l'emportaria a l'infern. Madò *Picona* assegurà al folklorista la veracitat de la història, que ella tenia per ben certa.²

Andreu Ferrer i Ginard (1887-1975) fou un mestre i folklorista que al llarg de la seva vida dedicà molt de temps a la recollida i publicació de materials orals. El 1927 envià al Llegendari Popular Català un extens recull de llegendes de Mallorca i Menorca per tal de participar en el concurs que anualment convocava aquesta entitat amb la intenció d'estimular l'arreglegada de materials. Aquest recull obtingué un dels guardons, però mai no es publicà i, de fet, ha restat desaparegut fins avui. Una part important d'aquestes narracions corresponen a tradicions sobre el comte Mal de les terres del ponent de l'illa i de la zona de Santa Margalida; el recull inclou també una versió de la balada i la seva melodia.³

2. Aquesta anècdota es troba publicada en la memòria de la missió (Samper / Ferrà 1924). El dia de la visita a Maria de la Salut acompanyava Samper el mestre i folklorista Andreu Ferrer, el qual explica la mateixa anècdota en el llibre *Llegendes de les Balears* (veg. Massot i Muntaner 2009), un manuscrit trobat entre els materials de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* i finalment editat. Veg. Ferrer 2009.

3. Hi ha una quinzena de llegendes i petites tradicions, a més de la lletra i la melodia de la balada, i algunes interessants explicacions del folklorista sobre el personatge i la percepció del seu llegendari entre la gent.

II. VERSIONS DE LA BALADA RECOLLIDES A MALLORCA

La balada que ens ocupa va ser recollida per l'erudit mallorquí Marià Aguiló el 1843, però no a Mallorca, sinó al Principat —on ell estava establert i on desenvolupà bona part de la seva tasca de folklorista. Sembla que la lliurà a Manuel Milà i Fontanals, que el 1853 la va publicar per primera vegada a *Observaciones sobre la poesía popular catalana*, i posteriorment la inclogué en el seu *Romancerillo catalán* de 1882. No ens consta cap versió de la balada recollida a Mallorca abans del segle xx, no apareix en les que publicà l'Arxiduc ni en cap altra font de les que hem pogut consultar.

Joan Baptista Ensenyat (1849-1923) va ser prevere i historiador. En la seva documentada obra titulada *Historia de la Baronía de los señores obispos de Barcelona en Mallorca*, publicada el 1919, dedicà un extens capítol a desvincular la figura històrica del segon comte de Formiguera de la figura literària del Comte Mal i, per extensió, del Comte Arnau. En els seus esforços per demostrar que la balada mallorquina és la mateixa que es canta a Catalunya —i que, per tant, no pogué ser composta tot seguint l'estela biogràfica de Ramon Safortesa—, recorregué les terres pròximes al Galatzó i es va fer cantar la cançó per collidores d'oliva; després, la va transcriure íntegrament en la seva obra (Ensenyat 1919: 583):

Para poder informar con cabal conocimiento de la del conde de Formiguera recorrimos los pueblos de occidente de esta isla donde teníamos noticia era conservada y cantada por las colectoras de aceitunas durante su labor, y efectivamente en los pueblos de Puigpunyent, Galilea, Capdellà y s'Arracó, logramos nuestros deseos haciéndola repetir a varias de las más ancianas colectoras y recogíendola nosotros sin retocar sílaba ni letra. Pero cotejándola después con la que en Cataluña cantan los trabajadores del campo del conde *l'Arnau de Mataplana* que hemos insertado en la pág. 557 no solo resulta ser igual sino la misma. Es más; resulta ser inaplicable al de Formiguera y sólo por una obcecación lamentable se la puede atribuir.

Es tracta, per tant, del primer estudiós que documenta a Mallorca una versió de la balada directament a partir de la tradició oral.

Cinc anys després de la publicació de l'obra d'Ensenyat es du a terme la missió de recerca de Baltasar Samper i Miquel Ferrà a Mallorca per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. En la memòria de l'expedició que va ser publicada posteriorment es troben algunes interessants informacions sobre el nostre personatge recollides a Mallorca, concretament en el llogaret de Biniaqual i al poble de Maria de la Salut, en terres que en el segle xvii pertanyien als comtes de Formiguera. A més de la llegenda del clot d'en Maiol ja esmentada, es publicà també una versió de la balada, de les diverses que pogueren recollir els folkloristes. En la missió de recerca de Samper / Morey de 1930 també es recolliren altres versions i se'n publicà una cantada per diverses dones d'Andratx (veg. Massot i Muntaner 2003: 285-286).

Per la seva banda, el musicòleg Josep Massot i Planes aportà la melodia de la cançó en el seu *Cançonera musical de Mallorca*, que, encara que no fou publicat fins el 1984, havia estat compilat molts anys abans.⁴ És curiós que Massot indica que no pogué recollir cap versió «completa» de la lletra de la balada a Mallorca i per això optà per posar-n'hi la lletra d'una recollida al Principat. Precisament el seu nét, l'erudit Josep Massot i Muntaner, en el conegut article «Aportació a l'estudi del Romancer balear» (1960), transcriu una versió de la balada recollida per mossèn Bartomeu Quetglas el 1952 a Puigpunyent.

D'altra banda, en el tom quart del *Cançonera Popular de Mallorca* (1975) el pare Rafel Ginard publicà tres versions de la balada, totes elles amb el títol d'«El Comte Mal», encara que a les dues primeres (recollides a Galilea i a Santa Margalida, respectivament) la lletra de la cançó parla de «lo Comte Arnau» o «Comte l'Arnau», i només a l'última versió —de Banyalbufar— se'l designa amb el nom de *Comte Mal*. Aquestes versions foren recollides de viva veu de la gent d'aquests indrets a la primera meitat del segle xx, la qual cosa palesa la vigència oral del mite a Mallorca fins gairebé els nostres dies.

III. EL COMTE ARNAU I EL COMTE MAL EN ELS POETES MALLORQUINS DEL SEGLE XIX

La llegenda del Comte Arnau seduï els poetes catalans de la Renaixença, però també tingué el seu ressò en la literatura feta a Mallorca al llarg dels segles xix i xx. Al Principat, Víctor Balaguer és el primer poeta de la Renaixença que s'inspira en les tradicions vinculades al Comte Arnau i les reelabora literàriament al gust de l'època. Com assenyala Romeu i Figueras (2003: 82), almenys en tres obres⁵ refon les tradicions publicades per Milà i Fontanals el 1853 i les amaneix amb una forta dosi d'imaginació, tot recreant-se en els aspectes més escabrosos i salvatges de la figura d'Arnau, en diverses obres publicades entre 1858 i 1864. La llegenda del mal comte es converteix també en un tema recurrent en els Jocs Florals.

A Mallorca, el 1839 —cinc anys abans que Aguiló recollís la cançó i quan encara faltaven catorze anys perquè Milà i Fontanals la publiqués al Principat—, el noble Joan A. Ferrer de Sant Jordi i de Vives,⁶ comte de Formiguera ell mateix per la unió de la família Formiguera amb la dels Ferrer de Sant Jordi

4. Massot aporta melodies recollides a Andratx, Puigpunyent i Sa Pobla.

5. Es tracta d'*Història de Catalunya* (1860), *Històries y leyendas* i *Cuentos de mi tierra* (1864).

6. Joan Antoni Ferrer de Sant Jordi i de Vives va néixer a Palma al segle xix. Va ser capità d'Infanteria i membre de la Real Acadèmia de Sant Carles de València. Era entès en història natural i en numismàtica, col·leccionava monedes, fòssils i minerals. Va escriure una interessant descripció de la possessió de Galatzó (1846) i l'obra titulada *La Cruz de Calatrava, novela original històrica*, que restà inèdita.

per matrimoni, posà per escrit les aventures atribuïdes al segon comte de Formiguera i a la seva ànima damnada. Segons indica el mateix autor, escriví el seu text a partir de les històries que havia sentit contar a una vella criada de la casa i dedicà la seva obra a sa mare. El manuscrit, redactat en castellà, es titulà *La Cruz de Calatrava o El Conde Malo* i mai no es va publicar. Aquest manuscrit, tot i que està perfectament documentat, no es troba actualment en cap biblioteca pública de l'illa i no l'hem pogut consultar; sabem, però, que parla de la figura llegendària del comte, que explica diversos episodis de la seva vida —uns, reals, i altres, ficticis— i que el descriu com una ànima en pena que recorre les terres del Galatzó muntat en un cavall verd, una presència que brama des de l'infern i és audible en alguns indrets de la muntanya.

Segons la informació que aporta mossèn J. B. Ensenyat, una de les parts més interessants d'aquest manuscrit és la que novel·la l'episodi de les noces del Comte Mal. L'argument és el següent: el comte ha hagut de fugir de Santa Margalida pels conflictes i aldarulls amb els habitants de la vila. Un cop instal·lat a Ciutat prepara les seves noces. Per la seva banda, Luisa Mulet⁷ —jove amb la qual ell havia mantingut relacions amoroses i filla del seu enemic, el síndic Calafat—, també es trasllada a la capital. El dia assenyalat, quan se celebrava la festa del casament en presència de les autoritats i la gent noble, comparegué un trobador misteriós, menut però agraciat de cos i demanà llicència per cantar acompanyat d'un llaüt. Encetà uns versos amb veu dolça, adreçats a la núvia, en els quals l'insta a ser feliç avui, perquè prest serà dissortada i penarà tant com pena ell ara. I acaba dient-li que mai naixerà descendència d'aquest matrimoni («Nunca de tu estéril lecho / esa prole nacerá»). En sentir això, el comte, amb despit, s'arrabassa una cadena d'or del coll i la dóna al trobador, dient-li que se'n vagi de casa seva i que els seus mals averanys no faran malbé la seva felicitat. El trobador respon que, si bé li negà les habilitats profètiques, no li pot negar el judici nascut de l'observació dels seus fets. I, dient això, desapareix. El suposat trobador és, evidentment, Llúcia Mulet, la jove de Santa Margalida que havia estat l'amant del comte i que se sent traïda i abandonada. A la novel·la, la jove es fa monja del convent de Santa Clara, que es troba situat just al costat del casal dels Formiguera. El comte —encara enamorat d'ella— fa construir una alta torre per tal de poder guaitar dins el claustre de les monges; els jurats —escandalitzats per la seva gosadia— li fan rebaixar l'alçada de la torre.⁸

D'altra banda, quatre anys després de la datació del manuscrit esmentat, el que serà el destacat i erudit historiador Josep M. Quadrado, aleshores un jove d'una vintena d'anys seduït per la poesia romàntica, publicava un llarg poema narratiu titulat «Las bodas del conde Malo», escrit en el més pur estil romàn-

7. En alguns documents es parla de *Luisa* i en altres de *Lucia*.

8. Una altra tradició —recollida al diccionari Alcover-Moll— explica que la torre fou construïda en una sola nit pels dimonis boiets, esperits malignes al servei del comte.

tic. Aquesta composició es publicà inicialment a Madrid, en el *Semanario Pintoresco Español*; poc temps després, a la revista de Palma *Almacén de Frutos Literarios* —el 8 de gener de 1843— i, posteriorment, es tornà a publicar el 1885 —amb algunes rectificacions que la milloren, segons opinió de Romeu i Figueras— en el volum *Poesías históricas y descriptivas* de Tomàs Aguiló (1885). El poema es divideix en tres parts, la tercera de les quals té títol propi («El canto del trovador»). La primera part comença amb una descripció del Galatzó com un indret feréstec, allà hi ha un llòbrec castell sobre les roques que inspira temor a qui el veu. És habitat per uns «homes de ferro», caçadors inclements que estan a les ordres del mal comte, el qual és descrit com un cavaller furiós i violent. Un dia, però, el castell s'engalana i muda la seva aspra fesomia. Es prepara per a les noces del senyor amb una jove donzella. El poeta descriu la festa dels senyors, els jocs dels pagesos al pati, les ullades envejoses d'algunes noies que desitjarien el lloc de la bella esposa. La segona part s'obre amb el neguit i la basarda de la núvia, que se sent sola i presa d'una por fosca i difosa. Entra un jove trobador amb el rostre cobert i demana llicència per cantar. En sentir la veu que canta, el comte s'agita. El cant és llarg, parla d'una àguila ferotge que promet amor a una coloma, dels amors entre una pastora i un pastor que la traï, de les dones seduïdes i abandonades que han existit abans en la vida del cavaller... Mitjançant imatges i metàfores el suposat trobador demostra que és una jove pagesa que ha tingut amors amb el comte i que ara —en sentir-se traïda i abandonada— el maleeix, tot desitjant-li un matrimoni efímer, ple de tristesa i infecund. En acabar el cant, la núvia queda blanca, el suposat trobador es desmaia i, en caure, li cau l'antifaç i se li deslliga la llarga cabellera que duïa oculta. El comte exclama: «—¡Lucía!» i l'abraça tot dient-li que encara l'estima, mentre els convidats socorren la núvia, que també cau desmaiada. Al final, el poeta ens diu que el cavaller fugí a buscar honors i oblit més enllà del mar; la dama morí de tristor. Temps després, una altra ocupà el seu lloc, però el tàlem sempre fou estèril, «porque vida su amor no producía».

Que Quadrado parteix del manuscrit de Ferrer de Sant Jordi és evident. La trama és la mateixa i les escenes, gairebé idèntiques. El manuscrit en prosa inclou, en vers, el cant del suposat trobador, que hem pogut llegir perquè Ensenyat el reproduïx. Els versos d'un i altre pertanyen al romanticisme historicista tan de moda a l'època, són recercats, exagerats i, en algunes estrofes, francament carrinclons. Tanmateix, l'expressió de Ferrer de Sant Jordi és més mesurada i entenedora, més senzilla i, per això mateix, avui més «llegible» que la de Quadrado, que té un caràcter més pretensions i obscur. Precisament, d'aquesta obscuritat es queixa el cronista Ensenyat (1919: 580) quan afirma que entendre la història que explica el jove Quadrado sense haver llegit Ferrer de Sant Jordi és gairebé impossible:

Sin embargo todo ello es el argumento del escrito en verso de D. José M. Quadrado

titulado *Las bodas del Conde Malo*— sin omitir circunstancia alguna de las apuntadas. Poesía de difícil inteligencia para los que no tienen antecedentes o no han leído dicha obra.

El tercer escriptor mallorquí que s'ocupà del nostre comte durant el segle XIX va ser Ramon Picó i Campamar, que obtingué l'englantina als Jocs Florals de Barcelona de 1884 per un poema titulat «Depressa!»⁹ Encara que Romeu i Figueras (2003: 86-87) pensa que el poema de Picó no té «cap lligam amb cap tradició ni llegenda de l'Arnau català o del comte Mal mallorquí», el cert és que l'autor vincula directament la seva composició a aquesta tradició, atès que acompanya els seu poema amb el següent aclariment:

Lo *Comte Mal* fou, segons la tradició, un cavaller mallorquí, senyor de Galatzó, que, ric i desenferrat se tirà a la mala vida, valent-se de tots los enganys i males arts per seduir les fadrines dels llogarets i viles de l'entorn; si no podia ginyar-les perquè anassin de bon grat al seu alberg, aleshores, valgut de la por que a tothom feia, se n'anava a robar-les ell mateix de la casa de llurs pares i se les enduia a Galatzó, on les sentien plorar amargament tota la nit mentre ell i sos companys, fent gran trencadissa d'ampolles i plats, alegrement cantaven i bevien fins que l'auba clarejava. Tan esporuguits i esglaiats arribà a tenir lo Comte Mal els habitants de l'encontrada, que encara avui, després de tres o quatre centúries, no hi ha nit que no el vegin passar de pressa, cavalcant un cavall verd que no para mai de córrer (Sanchis Guarner 1987: 288).

De fet, Picó parteix de la mateixa tradició que ell explica en la nota i que devia ser la que havia sentit contar per terres mallorquines. La figura del mal comte com a abusador de donzelles, com a cavaller de costums dissoluts i acompanyat sempre dels seus sequaços és la que recrea en el seu poema. No hi manquen detalls ben presents en la tradició, com la galopada incessant, la nit, el cavall verd, la crueltat, la condemna... De la collita de l'autor hi ha el nom de Griselda, la noia segrestada, la figura de la mare desesperada, la Mort i el Temps personificats, el motiu d'arrel folklòrica del pas del temps per al protagonista mentre que a la realitat el temps ha passat d'una altra manera (el que

9. Ramon Picó i Campamar (Pollença, 1848 - Barcelona, 1916) va ser escriptor. Devers els vint anys s'instal·là a Barcelona, on es dedicà professionalment a activitats mercantils. A Mallorca fou activista de la causa xueta. A Barcelona promogué activitats culturals diverses vinculades a la literatura, l'excursionisme i la vida política i cultural en general. Com a escriptor s'inicià amb drames romàntics en castellà a l'estil de Zorrilla. En poesia se'l considera integrat en la segona generació d'escriptors romàntics mallorquins. Cultivà especialment el romanç històric molt influenciat per la tradició del cançoner; així, dedicà poemes a les banderes dels Canamunts i Canavalls, Ramon Llull, la llegenda del salt de la Bella Dona, etc. Guanyà diversos premis en els Jocs Florals de Barcelona i fou proclamat Mestre en Gai Saber. Fou apoderat i home de confiança del comte Eusebi Güell. Estrenà diversos drames amb gran èxit i col·laborà assíduament en revistes mallorquines de l'època.

per als patges ha estat una nit, per al comte han estat dècades de galop frenètic) i, sobretot, la clara relació entre la figura protagonista de «Depressa!» i la llegenda anomenada «El mal caçador», molt vinculada a tradicions folklòriques i cultes germàniques, però també ben present en el nostre llegendari i entre els escriptors catalans dels segles XIX i XX. La relació entre la línia llegendària del mal caçador i la del Comte Arnau és amplament explicada per Romeu i Figueras. Per tant, una lectura atenta d'aquesta composició l'assenyala com una de les més completes, reeixides i vinculades a la tradició de totes les escrites pels literats del segle XIX.

I encara un quart autor mallorquí del XIX dedicà un poema al nostre comte. Es tracta del prevere Miquel Gayà i Bauçà (1867-1943), autor que el 1904 publicà un poemari titulat *Flors d'un dia*, poesia religiosa que s'insereix en els cànons de l'Escola Mallorquina. Aquest autor, el 1899 publicà un poema al setmanari *Mallorca Dominical* titulat «Lo comte Arnau». Es tracta d'una composició de caràcter narratiu dividida en quatre parts de catorze versos cada una, escrit a l'estil dels romanços (versos de 6+4 síl·labes amb cesura). A la primera part se'ns presenta el comte que surt a caçar amb els seus cavallers; a la segona part s'explica com es perd i els companys el busquen infructuosament; a la tercera, el comte sent un cant molt dolç, el segueix i troba un guerrer ferit. És ell qui, en sentir a prop la mort, canta perquè prest veurà Déu. Aleshores el comte s'entendrex:

Del comte el nafrat cor ferí eix cant
com llum de Déu qu'un jorn ferí sant Pau
y en l'espessor del bosc la caritat
sos raigs per primer pic va fer brillar.

El comte porta el ferit i els seus companys al castell. Quan ja són a punt d'arribar se sent un cant celestial que fa saber a Arnau que el guerrer ferit no és altre que Jesús ferit pels pecats del mal cavaller i que aquesta bona obra l'ha redimit:

—Jo som Jesús, ferit pe'ls teus pecats;
lo que acabas de fér el cel te val.

L'interès d'aquesta composició rau, evidentment, en el final sorprenent. En primer lloc, remarcarem que el poeta titula la composició «Lo comte Arnau» i no hi ha cap al·lusió al Comte Mal ni a cap lloc geogràficament determinat; no podem saber si l'autor tenia present el llegendari mallorquí del Comte Mal o les composicions poètiques romàntiques sobre l'Arnau català, encara que potser hi tenia les dues coses. L'escena descrita correspon al tòpic literari de la caçada, però al final surt el tema de la redempció per una bona obra. Totes les malvestats del personatge són perdonades per aquesta bona acció,

que el poeta —capellà, recordem-ho— compara a la conversió de sant Pau. És el mateix tema que desenvolupa Maragall en la tercera part del seu poema, publicada el 1911, quan Arnau és redimit per una cançó que canta «una noia amb la veu viva». Per tant, podem dir que, salvant les òbvies distàncies de qualitat literària, un lletraferit mallorquí —un humil poeta poc considerat literàriament i avui totalment oblidat— tracta ja el tema d'Arnau i la seva redempció d'una manera gairebé idèntica a la que dotze anys després serà la personal aportació del gran poeta català Joan Maragall. Si més no, un fet certament curiós.

Encara que ja corresponguin al segle xx i, per tant, no siguin estrictament objecte d'aquesta comunicació, no podem deixar d'esmentar altres poetes mallorquins que també han parlat del Comte Mal al llarg del segle xx. Apareix el Comte Mal en els últims versos del poema titulat «La passejada», que forma part del llibre *A mig camí*, publicat per Miquel Ferrà el 1926. És aquest un poema de desassossec, en el qual el poeta descriu un nit d'insomni i tempesta per la muntanya del Galatzó, plena de mals averanys i presències inquietants. En arribar dalt la carena, vora la font, entre clarors de vergues de llamp, hi troba l'ànima en pena del Comte Mal que abeurava el seu cavall (Ferrà 1926):

Dessota els negres pollancre
un fantasma em va aturar;
entre regalims de pluja,
encenent-se a cada llamp,
el Comte Mal a la pica
abeurava son cavall.

Maria Antònia Salvà, per la seva banda, esmenta la figura del mal comte en un breu text en prosa titulat «Excursió a Galatzó».¹⁰ Anys després, en un senzill poema datat el 1950 i que titula «Record de l'excursió a Galatzó», en torna a parlar. Probablement aquest poema és un text d'agraïment per al seu amic, el poeta Guillem Colom, el qual li devia haver regalat un exemplar de la seva obra *El Comte Mal*. De fet, l'escriptor mallorquí que tracta el mite amb profunditat, detall i mestratge és Guillem Colom. En fa un gran poema èpic en dotze cants en què recull no tan sols totes les tradicions vinculades al mite, sinó un gran nombre de referents culturals i folklòrics de l'illa. En clau d'humor, el seu amic Joan Pons i Marquès (1957) publicà un «Tretzè cant» en el qual l'ànima en pena del comte compareix a casa de Guillem Colom i li demana explicacions pel tractament literari que aquest n'ha fet.

10. Aquest text és inclòs en el llibre *Viatge a Orient*, que recull diverses proses de l'autora sobre excursions i viatges i que no es va publicar fins el 1998. Encara que no està datat, sembla que fou escrit el 1911.

CONCLUSIONS

1. És evident que la figura literària del Comte Arnau català i la del Comte Mal mallorquí és la mateixa. No podem datar, però, el moment en què es produí l'assimilació entre els dos personatges. És probable que el malnom *Comte Mal* ja existís en vida de Ramon Safortesa, però hem vist que la forma *Arnau* es conserva a Mallorca fins ben entrat el segle xx en el romanç, que té menys mobilitat textual que la llegenda. Les formes llegendàries recullen gairebé sempre la forma *Comte Mal* i no el patronímic *Arnau*.

2. Sobre el tema dels conflictes amb els habitants dels seus dominis cal remarcar que la figura històrica del segon comte de Formiguera es caracteritzà per les disputes de caràcter econòmic i de jurisdicció amb els habitants de les seves terres i per la seva vinculació a les banderies de Canamunts i Canavalls. Les versions catalanes de la balada posen l'accent en les «soldades mal pagades», i les versions mallorquines de la llegenda, en el caràcter de «bandoler» i dèspota. Per tant, discrepem dels autors que sostenen que a Mallorca només es desenvolupa el tema de l'ànima en pena i no els aspectes de conflictivitat civil.

3. L'altre tema important és el de l'ànima en pena, directament vinculat a la concepció cristiana de la vida i la mort i a la noció de pecat. Aquest és el tema més accentuat en les versions mallorquines de la balada, però no en les llegendes. Possiblement la difusió del tema de les aparicions d'ultratomba a les terres del Pariatge i la seva pervivència en la mentalitat popular fins ben entrat el segle xx eren propiciades per aquells als quals interessava que la gent no circulés de nit per determinats paratges, ja que són terres on el contraban ha estat una constant fins a l'actualitat.

4. La concreció espacial de les llegendes és clara i se circumscriu essencialment a les terres vinculades als Formiguera, especialment a les pròximes al Galatzó. Hi ha elements del paisatge natural o humà (roques, coves, avencs, creus...) que es posen com a testimoni de la veracitat d'allò que es conta. La difusió de la llegenda i la balada en terres que no foren propietat dels Formiguera sembla ser menor, però també és notable.

5. Els autors mallorquins del segle xix posen en circulació nous elements —alguns, presos de la tradició catalana— que es divulguen i entren a formar part del llegendari, especialment aspectes de caràcter eròtic i sacríleg, com el tema de la relació amb la monja de Santa Clara que el comte vol atalaiar des de la seva torre o que visita per un suposat passadís subterrani, o el tema del comte com a segrestador i abusador de donzelles. Una aportació que cal remarcar és el tema de la redempció per una veu innocent, ja apuntat per un autor mallorquí a les acaballes del segle xix.

CATERINA VALRIU

Grup d'Estudis Etnopoètics (IEC)

Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears (UIB)

Apèndix

1. Narracions llegendàries (recollides els segles XIX i XX)

1895	Arxiduc Lluís Salvador	«Es pastó de Galatzó» (Capdellà)
1909	Antoni M. Alcover	«Es comte Mal» (Puigpunyent)
1924	Samper / Ferrer Ginard	«Mon Comte Arnau» (Maria)
1927	Ferrer Ginard	«El comte Mal» (pobles de Ponent)

2. Versions de la balada (s. XX)

1909	J. Massot (només melodia)	«Lo comte Mal» (Andratx)
1919	J. B. Ensenyat	«El conte Arnal» (pobles de Ponent)
1924	Samper / Ferrer Ginard	«Mon comte Arnau» (Maria)
1930	Samper / Morey	«El comte Arnau» (Andratx)
1952	Bartomeu Quetglas	«Comte Mal» (Puigpunyent)
1975 (1)	Rafel Ginard Bauçà	«El Comte Mal» [Arnau] (Galilea)
1975 (2)	Rafel Ginard Bauçà	«El Comte Mal» [Arnau] (Sta. Mar.)
1975 (3)	Rafel Ginard Bauçà	«El Comte Mal» (Banyalbufar)

3. Autors

1839	J. A. Ferrer de St. Jordi	<i>El conde Malo</i> (novel·leta)
1842	J. M. Quadrado	«Las bodas del Conde Malo»
1884	R. Picó i Campamar	«De pressa!»
1899	Miquel Gayà i Bauçà	«Lo comte Arnau»
1926	Miquel Ferrà	«La passejada»
1911/1950	M. A. Salvà	«Excursió a Galatzó» / «Record...»
1950	Guillem Colom	<i>El Comte Mal</i>
1957	Joan Pons i Marquès	«El Comte Mal, cant XIII»

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aguiló 1885: Tomàs AGUILÓ, *Obras en prosa y verso*, vol. VIII, Palma, Tipografía Católica Balear.
- Alcover 1896-1931: Antoni M. ALCOVER, *Aplech de rondayes mallorquines d'En Jordi des Recó*, vol. v, Palma, Moll.
- Arxiduc Lluís Salvador 1982: ARXIDUC LLUÍS SALVADOR, *Rondayes de Mallorca*, Palma, José J. de Olañeta, Editor.

- Colom i Ferrà 1950: Guillem COLOM I FERRÀ, *El Comte Mal*, poema en dotze cants, Palma, Moll.
- DDAA 1926-1929: *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, vol. III, Barcelona.
- Ensenyat 1919: Joan Baptista ENSENYAT, *Historia de la baronía de los sres. Obispos de Barcelona, en Mallorca*, Palma, Escuela Tipográfica Provincial.
- Ferrà 1926: Miquel FERRÀ, *A mig caní*, Barcelona, Altés.
- Ferrer 2009: Andreu FERRER I GINART, *Llegendes de les Balears*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gayà Bauzà 1899: Miquel GAYÀ BAUZÀ, «Lo comte Arnau», *Mallorca Dominical*, 114 (09-iv).
- Ginard Bauçà 1975: Rafel GINARD BAUÇÀ, «El Comte Mal» dins id., *Cançoner popular de Mallorca*, vol. IV, Palma, Moll.
- Massot i Muntaner 1960: Josep MASSOT I MUNTANER, «Aportació a l'estudi del romancer balear», dins *Estudis Romànics*, VII.
- 2003: Josep MASSOT I MUNTANER (ed.), *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, vol. XIII, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2009: Josep MASSOT I MUNTANER, *Nota editorial*, a Ferrer 2009.
- Montaner / Le Senne 1978: Pedro MONTANER / Aina LE SENNE, «Aproximación al estudio de la formación de la clase noble en Mallorca: El patrimonio de los Formiguera durante el s. XVII», *Trabajos de geografía*, 34.
- Oliver 1903: Miquel dels S. OLIVER, *La literatura en Mallorca*, Palma.
- Parera 1922: Joan PARERA, «El Comte Mal», *Sa Marjal*, 155-156.
- Pons i Marquès 1957: Joan PONS I MARQUÈS, «El Comte Mal, cant XIIIè», dins *Cap d'Any*, vol. I, Palma, Moll («Biblioteca Raixa»).
- Quadrado 1885: Josep Maria QUADRADO, «Las bodas del Conde Malo», dins Aguiló (1885).
- Ramis d'Ayreflor i Sureda 1950: Josep RAMIS D'AYREFLOR I SUREDA, *La nobleza mallorquina y El conde Malo*, Palma, R.O.D.A.
- Romeu i Figueras 1948: Josep ROMEU I FIGUERAS, *El mito de «El comte Arnau» en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*, Barcelona, Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña.
- 2003: Josep ROMEU I FIGUERAS, *El comte Arnau. La formació d'un mite*, Sant Vicenç de Castellet, Farell.
- Sanchis Guarner 1987: Manuel SANCHIS GUARNER (ed.), *Els poetes romàntics de Mallorca*, Palma, Moll.
- Valriu 2008: Caterina VALRIU, «Imbricacions entre la llegenda i la balada: el cas del Comte Mal», dins id., *Paraula viva: articles sobre literatura oral*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Zaforteza 1839: Juan Antonio ZAFORTEZA [abans Ferrer de Sant Jordi i Vives], *La cruz de Calatrava o El Conde Malo*, manuscrit.

